

هنر مانوی

هانس یواخیم کلیم کایت

ترجمه: ابوالقاسم اسماعیل پور

نشر اسطوره، ۱۳۸۴

آیین مانوی از جمله آیین‌های گنوستیک در جهان به شمار می‌رود که پیدایش و سپس تکامل آن با تولد و رشد گونه‌ای از ادبیات و هنر عرفانی قرین است. بررسی مانویت هم شناخت آیین و هنر مانوی و تداوم آن در ایران را در پی دارد و هم امکان شناخت تحول و تکامل شکل‌هایی از هنر ایرانی چون مینیاتور و ادبیات عرفانی فارسی را فراهم می‌کند. مانی در بابل پرورده شد، در محیطی گنوستیک و مانویت در شرق تا چین (ناحیه‌ی تورفان در ترکستان) و در غرب تا امپراتوری بیزانس و روم شرقی گسترش یافت. مانی گسترش‌دهنده‌ی آیینی است که پیش از او در صدر مسیحیت رواج داشته است. اما او تنها گنوسی از میان خیل عظیم گنوسیان سده‌ی اول تا سوم مسیحی است که آیین عرفانی گنوستی سیزم را به یک دین آیین‌مدار تبدیل می‌کند که تا قرون اولیه اسلام ادامه می‌یابد. تأثیر فرهنگی هنری مانویت بیش از تأثیرات آیینی و دینی است. مانی نیز خود با فرهنگ و هنرمند چیره‌دستی بود که در سیر فرهنگی هنری منطقه تأثیر فراوانی بر جای گذاشت. اسطوره-های زرتشتی را با اساطیر گنوسی مسیحی درآمیخت و اسطوره‌هایی نو رقم زد.

اسطوره‌ها و آموزه‌های مانوی تلفیقی است از آموزه‌ها و اسطوره‌های زرتشتی، مسیحی، میتراپی، زروانی و حتی بودایی. اما این امر دلیلی بر التقاطی بودن آرای مانوی نیست، بلکه مانی یک دیدگاه بیشتر ندارد و آن آیین گنوسی است.

2-Allamah Tabatabai, Shiite Islam, trans: Seyyed Hossein Nasr, London, George Allen and Unwin Ltd, 1975.

3-Shelia S. Blair, Monumental Inscriptions From Early Islamic Iran and Transoxiana, New York, E. J. Brill, 1992 .

4-Thomas W. Lentz and Glenn D. Lowry, Timur and the Princely Vision, Washington, Los Angeles County Museum of Art .

5-Mahnaz ShayestehFar, Shiah Artistic Elements in the Timurid to the Early Safavid Periods, London, Book Extra, 1998 .

6-Okane, Studies in Persian Art and Architecture, Cairo, The American University Press, 1995 .

7-M. E. Masson and G. A. Pugachenkova, " Shar – i Sabz, From Timur to Ulugh Beg ", trans: Y . M. Rogers, Iran, Vol, XVI, 1978 .

8-A.Welch, Calligraphy in the Arts of the Muslim World New York, Dawson, 1979 .

9- M. Norah Titely, Persian Miniature Painting and its Influence on the Art of Turkey and India, The British Library, 1983.

10- A.K.S. Lambton,»Theories of State: Hâfiz – i Abrû and Nizâm al – Din Shâmi, Bulletin D'etudes Orientales, 30, 1978.

11-John E. Woods» ,The Rise of Timurid Historiography", Journal of Near Eastern Studies, 49, no. April 1987.

12- R.H Roemer, The cambridge History of Iran. Cambrig University press, Nol.6.1986.

تأثیر اسطوره‌ها و آموزه‌های مانویت بر هنر مانوی به گونه‌ای خاص متجلی می‌شود. به دیگر سخن پیوند میان عناصر هنری و عناصر اساطیری اهمیت پیدا می‌کند. هنر مانوی در خدمت آموزه‌های مانوی است. مانی هنرمندی نگارگر و خوشنویسی ماهر است که هنرش را در خدمت آموزه‌ها و باورهای دینی عرفانی خود قرار می‌دهد. اوج هنر مانوی در آفرینش ارژنگ است. هنر مانوی بازتابی از سه مرحله‌ی اساطیری در آیین مانوی است. ارژنگ نشان‌دهنده‌ی صحنه‌هایی از سه مرحله‌ی اساطیری است. صحنه‌هایی از سرزمین نور یا بهشت روشنی، مرحله‌ی از جنگ دیوان با ایزدان نور، صحنه‌هایی از پایان جهان و نجات نور از چنگ نیروهای ظلمت و غیره. خوشنویسی مانوی نیز که در نگارش متون مقدس به کار گرفته شده توصیف‌گر همین مضامین است. به دیگر سخن نقاشی و خوشنویسی در خدمت باورهای دینی و عرفانی است و این دو قابل تفکیک نیستند. یعنی هنر دینی تبلیغی و هنر عرفانی دوسویه‌ی هنر مانوی است، با این تفاوت که هنر دینی تبلیغی برای توده‌های مانوی است که نبوشایان یا شنوگان نام داشتند و هنر عرفانی هنر ناب برگزیدگان و خواص مانوی بود که گزیدگان یا اسپسگان نامیده می‌شدند.

هنر مرثیه‌خوانی نیز ریشه در مراثی مانوی دارد. زیرا کشف مراثی و سرودهای اندوهبار، اما زیبای مانوی در مرگ مانی و قدیسان مانوی مسیحی بهترین نشان برای وجود یک سنت غنی مرثیه‌سرایی در پیش از اسلام است که بقایای آن را تا قرون بعد از اسلام هم می‌توان دید.

هنر مانوی هم بر هنرهای منطقه تأثیر گذاشت و هم از سبک‌ها و مکتب‌های هنری شرق و غرب عالم تأثیر گرفت. از جمله می‌توان به هنر نیبگان نگاری یا هنر تذهیب مانویان اشاره کرد. مانویان ابداع‌کننده‌ی این هنر بودند و خود از هنرهای بومی بین‌النهرین متأثر. هنرهای چندگانه مانوی چون کتاب‌نگاری (تذهیب)، مینیاتور، خوشنویسی، نگاره‌های ابریشمین، آبرنگ نگاره‌ها و ... هر یک مربوط به حوزه‌ی خاص جغرافیایی فرهنگی است که بعدها در نقاط دیگر گسترش یافت. برای مثال تذهیب ریشه در سنت هنری یهودیان و فرقه‌های گنوستیک بین‌النهرین مانند منداییان و فرقه مغتسله یا صابئین دارد. آبرنگ نگاره‌ها یا دیوارنگاره‌ها که عمدتاً در معابد مانوی آسیای مرکزی و ترکستان چین بازمانده متأثر از هنر بومی این مناطق بوده است. در خوشنویسی، مانی خود واضح خط نوینی بود که خط مانوی نام گرفت و متأثر از خط استرانجیلی بین‌النهرینی است و ۲۲ حرف دارد و براساس حروف ابجد، هوز و ... است.

اثر حاضر که با ویراست جدید و افزوده‌های تازه و تصاویر رنگی به چاپ رسیده است، پس از پیشگفتار مترجم و مقدمه تحت عنوان هنر مانوی (نگارگری، کتاب‌نگاری مانوی، مکان‌های هنری مانویان در تورفان) و شرح تصاویر (مناطق، دیوارنگاره‌ها، نگاره‌های مینیاتوری بیرق‌ها و ابریشم نگاره‌ها، دست‌نوشته‌ها و کتاب‌ها)، تصاویر، درباره‌ی سرشت هنر مانوی، بن‌مایه‌های هندی در هنر مانوی، هنر مانوی در جاده‌ی ابریشم: یافته‌های کهن و نو، برابر نهاده‌ی برخی واژگان و اصطلاحات ارائه شده است.

(اسماعیل پور مترجم کتاب پس از یک دهه، کتاب هنر مانوی را با ویراستی جدید و به شکل نسبتاً نفیس در دسترس هنرشناسان، هنرمندان و هنردوستان قرار داده است. در این اثر مقالات دیگری که نویسنده درباره‌ی هنر مانوی و تحلیل در باب خاستگاه این هنر و ویژگی‌های برجسته‌ی آن تألیف کرده، در ویراست جدید اضافه شده است. گفتارهای اضافه شده عبارتند از: ۱- «درباره‌ی سرشت هنر مانوی» با زیربخش‌های مانی نگارگر، هنر مانوی تورفان، نگارگری مانوی، هنر کتاب‌نگاری مانوی، هدف نقاشی مانوی؛ ۲- «بن‌مایه‌های هندی در هنر مانوی»؛ ۳- «هنر مانوی در جاده‌ی ابریشم: یافته‌های کهن و نو».

این گفتارها در واقع مکمل بخش اصلی کتاب هستند. در کل کتاب حاضر معرف سنت نگارگری و خوشنویسی کیش گنوسی مانویان است که در اصل برای خوانندگان انگلیسی زبان فراهم شده است. بیشتر تصاویر آن را آلبرت فن لوکک در کتاب‌های خود، خوچو آثار بودایی آسیای میانه در اواخر عهد باستان II (برلین، ۱۹۱۷) و مینیاتورهای مانوی (برلین، ۱۹۲۳) به صورت رنگی منتشر کرده است.

مترجم اضافه می‌کند که در سفر به برلین در سال ۲۰۰۲ و بازدید از موزه‌های هنرهای هندی و دیدن اصل نگاره‌ها، مینیاتور و خوشنویسی‌های زیبا ضمن آشنایی با خانم سوزانا گولاچی که به تازگی کتاب هنر مانوی در مجموعه برلین را با تصاویر رنگی و همراه با تحلیل فنی هنر منتشر کرده، بسیاری از نگاره‌های رنگی کتاب حاضر را از کتاب او گراور کرده است (البته با اجازه کتبی وی).